

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНИ

БЕСПАЛЬКО І. Л.

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Будь-яка сфера людської діяльності підкорюється загальним, найбільш базовим правилам, які, власне, не лише виступають регуляторами такої діяльності, а й у значній мірі виражають її сутність та зміст. Подібні положення у сфері кримінального провадження прийнято йменувати засадами. Розуміння їх юридичної природи буде неповним без приділення належної уваги ознакам вказаних положень. Тому передусім слід виокремити та вивчити ті ознаки засад кримінального процесу, що розкривають природу даного явища та його специфіку в межах конкретної сфери суспільних відносин.

Засади відображають закономірності суспільного й державного життя, створюються людьми та за своїм змістом об'єктивні. Перш ніж стати засадами, світоглядні ідеї формуються на основі пануючих у суспільстві систем поглядів, переконань, ідеалів, життєвих або науково-теоретичних орієнтацій щодо кримінальної процесуальної діяльності. Засади спрямовані на утвердження, забезпечення та захист суспільних цінностей, пов'язують право з політикою, економікою, мораллю. Водночас вони становлять собою вольовий акт держави, продукт свідомого законотворчого процесу і за формою юридичного вираження суб'єктивні. У цій єдності об'єктивного й суб'єктивного виявляється природа засад.

Необхідно підкреслити про невід'ємний зв'язок між реалізацією засад та досягненням завдань кримінального провадження. Аналізуючи статтю 2 КПК України, можна виділити 2 головні завдання – захисту прав та свобод кожної особи, яка приймає участь у процесі кримінального провадження та охорона інтересів усього суспільства, шляхом встановлення дійсних обставин у кожному конкретному провадженні. А залежно від завдань визначається й система засад, їх змістовне наповнення. Ось чому слід наголосити на потребу відповідності між засадами й завданнями кримінального провадження.

У теорії засади кримінального процесу справедливо розглядаються як провідна ланка всієї системи кримінальних процесуальних гарантій, як сукупність способів і засобів, які забезпечують усім та кожному рівні правові можливості для набання та реального здійснення своїх прав та свобод [7, с. 23]. Значення загальних засад кримінального провадження як норм вищого ступеня нормативності полягає у тому, що вони: слугують гарантією правосуддя; є гарантією дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [4, с. 64].

Наступна ознака полягає у тому, що, будучи нормами права, процесуальні засади носять владний характер. Вони містять у собі обов'язкові приписи, виконання яких забезпечується сукупністю правових засобів. Засада – це вимога до діяльності, без реалізації якої неможливо досягнення мети цієї діяльності. Вона адресована для виконання до органів держави, оскільки саме на них покладена відповідальність за хід результат діяльності, тільки вони мають найбільш широкі повноваження, у тому числі і по реалізації засад.

Засади кримінального процесу являються рівновеликими, єдиними, однак між ними існує певна ієрархія. Відрізняючись між собою за змістом та характером правових вимог, засади складають систему однопорядкових структур, де не існує зв'язків та відношень субординації. Може виникнути думка, що субординаційні зв'язки присутні в загальній системі діючих у правовій сфері засад, в основі якої лежить диференціація їх на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Така класифікація заснована на відмінності сфер, які регулюють принципи права. На нашу думку, всі засади відображають соціальні умови, які склалися у даному соціумі. Зв'язок загальноправових, міжгалузевих та галузевих засад – це співвідношення загального, особливого та окремого. Вважаємо, що ієрархія засад кримінального процесу аж ніяк не вказує на вищу юридичну силу одних з них і нижчий її рівень інших. Усі основоположні вимоги кримінального процесу є рівновеликими, єдиними, існують у взаємозв'язку й мають однакову юридичну силу. Проте певні засади є відображенням загальної спрямованості розвитку та функціонування всього кримінального процесу, а інші віддзеркалюють цей напрям конкретніше.

Недотримання будь-якої з засад кримінального процесу тягне за собою порушення інших. Усі вони діють у рамках цілісної системи, де сутність і призначення кожної засади визначається не тільки власним змістом, а й функціонуванням всієї системи. Саме тому, що засади становлять певну систему, вони є рівновеликими і єдиними, оскільки будь-яка система – це перш за все сукупність елементів, що існують в єдності та взаємозв'язку, де недотримання одного з них, безумовно, викликає порушення інших. Тому вони доповнюють один одного, забезпечуючи таким чином належне виконання всієї системи.

Дискусійними у науці залишаються питання про наявність у кримінальному процесі засад, притаманних окремим стадіям. Взаємозалежність стадій кримінального процесу забезпечується тим, що їх фундамент становлять загальні засади, органічно взаємопов'язані і взаємозумовлені, а тому утворюють певну їх систему як основу різноманітних процесуальних дій і рішень. З нашого погляду, не слід вирізняти засади окремих стадій процесу. Правильнішим було б вказати, що на окремих стадіях провадження процесуальні засади по-різному діють, виражаються й реалізуються. Засадами є вимоги, що пред'являються до кримінальної процесуальної діяльності та обов'язково діють у кожному кримінальному провадженні. Слід погодитись з думкою О. М. Дроздава, що значимість засад як норм керівного й основоположного виду визначає їх імперативний і обов'язковий характер щодо всіх стадій, проваджень та інститутів кримінального процесу. Разом з тим способи і межі дії принципів будуть обумовлені індивідуальними особливостями і властивостями конкретних стадій та проваджень [2, с. 46].

Засади кримінального процесу – це закріплені у законі найзагальніші фундаментальні правові положення, тобто йдеться про нормативність як про одну з найважливіших їх ознак. Якщо основоположна ідея, що претендує на роль засади, не буде закріплена в законі, вона залишається лише теоретичною, науковою ідеєю, що знаходиться у сфері правосвідомості або правової науки. Закріплення засад у нормах права забезпечує неухильне дотримання правових положень, що вони виражають. Засади відображають природу юридичних норм, їх зв'язки з іншими суспільними явищами, і щодо норм та їх систем виступають похідними категоріями. Таким чином, можна зробити висновок, що засади є виразом сукупності істотних системних властивостей певної множини окремих норм. Вони мають найбільш загальний, абстрактний характер. Засади є нормативним узагальненням найвищого рівня.

Право має моральну основу, певну етичну спрямованість, тому для точного дотримання та виконання законів необхідно правильно розуміти та реалізовувати їх моральний зміст. Взаємодія правових і моральних норм – це трансформація

моральних обов'язків в правові. Ми приєднуємося до думки В. О. Коновалової, яка вважає, що вимоги закону та моралі настільки близькі, що не рідко визначити різницю між ними дуже складно. Приміром, незаконні методи ведіння слідства або судового розгляду – це найчастіше порушення моральних вимог [3, с. 34]. А. Л. Ривлін підкреслював, що норми права – це завжди норми моралі, що виявляється й у тому випадку, коли в них виражаються правові принципи, зокрема, принципи кримінального судочинства [6, с. 111]. Принципи права спрямовані на утвердження, забезпечення і захист суспільних цінностей, дозволяють урахувати їх при формуванні та дії права. Принципи права символізують дух права, пов'язують право з політикою, економікою, мораллю, переводять на мову правових категорій і репрезентують суспільні інтелектуально-ціннісні настанови і тенденції [7, с. 123]. М. А. Маркуш слушно говорить про правові засади у доктрині кримінального процесу як про конституційні цінності, що забезпечують завдання кримінального процесу, захисту прав та законних інтересів суб'єктів кримінального судочинства, що беруть у ньому участь. держава перш за все зобов'язана виходити з пріоритету людської гідності, справедливості [5, с. 80-81]. Як слушно зазначає Ю. М. Грошевої, мораль – це форма суспільної свідомості. Базовою категорією моралі є справедливість, що характеризує становище, яке повинно розглядатися як належне, відповідаюче певному розумінню сутності людини та її прав. Учений визначає певний механізм моральних основ судової діяльності, а саме: гуманізм та системність законодавства; доступність правосуддя та свобода оскарження до суду неправомірних актів, які обмежують права і свободи громадян; нормативне забезпечення рівності громадян перед законом і судом; змагальність і гласність судових процедур; незалежність суддів [1, с. 18]. Дійсно, на даний момент розвитку національного кримінального процесу людина, її інтереси ставляться державою на перше місце. Це положення має бути чітко відображено саме у засадах, які є керівними положеннями, що відображають спрямованість всієї кримінальної процесуальної діяльності. Такий гуманістичний напрям є, безперечно, проявом моралі, що отримує своє віддзеркалення у засадах кримінального процесу. Але для того, щоб отримати реалізацію в житті, основи моралі мають міститися у нормах права. У зв'язку з цим назріла нагальна потреба у збагаченні морального змісту засад, закріплених у законі. Вважаємо, що моральність є однією з найважливіших властивостей засад кримінального процесу.

З урахуванням вищезазначеного можемо виділити основні ознаки засад кримінального провадження. Слід зазначити, що дані положення є вимогами, які 1) найбільш загально фіксують об'єктивні закономірності суспільного життя, мають фундаментальне значення для кримінального провадження; 2) становлять провідну ланку всієї системи кримінальних процесуальних гарантій та спрямовані на реальне забезпечення прав і свобод людини; 3) є рівновеликими, єдиними, складають певну ієрархію, діють у межах цілісної системи, де порушення однієї засади тягне за собою порушення інших; 4) мають обов'язковий характер для діяльності державних органів, їх посадових і службових осіб; 5) спрямовують діяльність на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним процесом; 6) закріплені у нормах права, мають значення норм найвищої юридичної сили; 7) обов'язково виявляються в кожному кримінальному провадженні, діють у всіх стадіях кримінального процесу, але різною мірою; 8) виступають нормами права, що виражають, реалізують в собі основи моральності.

Список літератури:

1. Грошевої Ю. М. Міжнародні стандарти захисту особи у кримінальному судочинстві. Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його

забезпечення: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 1-2 грудня 2005 р. Х.: К.: ЦНТ «Гопак», 2006. С. 13-20.

2. Дроздов О. М. Актуальні проблеми реалізації окремих засад кримінального процесу в провадженні за нововиявленими обставинами. Вісник Національної академії правових наук України. № 2 (77). 2014. С. 156-167.
3. Коновалова В.Е. Нравственные начала советского судопроизводства. Социалистическая законность. 1985. № 5. С. 34-35.
4. Кримінальний процес: підручник / [О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.]; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2018. 584 с.
5. Маркуш М. А. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України. Вісник Конституційного Суду України. № 6/2013. С. 73-85.
6. Ривлин А. Л. Нравственные начала в уголовном судопроизводстве. Советское государство и право. 1971. № 7. С. 110-114.
7. Теорія держави і права: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін., за ред. О. В. Петришена. Х.: Право, 2014. 368 с.

**Запорізька міська громадська
організація «Істина»**

**МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**«ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
ТА ОСНОВНИХ СВОБОД
ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА»**

22–23 червня 2018 р.

м. Запоріжжя